

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	7
<i>Nota autorului la ediția întâi</i>	9
Exil	13
România în trei fraze (comentate)	23
Despre Clovni: Dictatorul și Artistul	57
Referatul cenzorului	89
Felix culpa	123
Istoria unui interviu	161
Blasfemie și carnaval	219
Addenda. Incompatibilitățile	245
<i>Ecouri din presa străină</i>	273

DESPRE CLOVNI: DICTATORUL ȘI ARTISTUL

Copyright © 1992, 1997, 2005, 2013, Norman Manea

All rights reserved

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,

sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MANEA, NORMAN

Despre Clovni: Dictatorul și Artistul / Norman Manea. – Ed. a 3-a, rev. –
Iași: Polirom, 2013

ISBN: 978-973-46-3383-8

821.135.1-4

821.135.1(73)-4

Printed in ROMANIA

Norman Manea

Despre Clovni
Dictatorul și Artistul

Ediția a III-a

POLIROM
2013

Da, eram prinși cu toții într-un mecanism strivitor. Fără dubioasa relație dintre încăpățănare și duplicitate, fără relații personale și insistență n-ar fi apărut nici una dintre cărțile care au izbutit, până la urmă, să treacă prin năvodul dens al Poliției Cuvântului.

Am reluat, împreună cu redactora prietenă, chinul de a rezolva, măcar în aparență, obiecțiile Cenzorului, fără a le rezolva, totuși, în fond.

Volumul a fost reînaintat Cenzurii în aprilie 1986. Am înțeles că, de data asta, romanul va fi citit de alt lector decât cel inițial. Observațiile sale (alte semne cu creionul pe pagina tipărită) au fost însoțite de cerința expresă (transmisă oral, firește, prin editură) de a renunța și la alte detalii privind Asociația Surdo-Mușilor, de a modifica „structura” personajului Ianuli (fostul revoluționar nu scotea nici un cuvânt pe tot parcursul romanului) și finalul cărții (care sugera că atât acest personaj, cât și personajul central feminin se aflau în pragul morții sau al sinuciderii). A treia serie de modificări care mi se cereau. După pertractări indirecte, noul cenzor a transmis că va pleda pentru publicare. Urma să se prezinte, într-o întrevedere specială de circa 30 de minute, la ministrul adjunct al Culturii pentru a obține, personal, aprobarea finală. Acesta era ritualul pentru cărțile cu „probleme”.

Volumul a apărut în vara lui 1986. Editura, tot mai strangulată de presiunea Cenzurii, încerca să profite comercial de fiecare carte publicată. Așa se face că volumul a fost tipărit în douăzeci și șase de mii de exemplare, tiraj privilegiat, la care nu îndrăznisem să aspir în cei douăzeci de ani de când publicam în România.

Rumoarea stârnită în jurul unui volum oprit în timpul tipăririi și masacrat insistent de Cenzură a stimulat, probabil,

interesul publicului. Cartea s-a epuizat din librăriile bucureștene în câteva zile.

Prietenii mă asigurau că versiunea „înlocuitoare” publicată și-a păstrat ascuțimea critică, originalitatea literară.

În toamna lui 1986 au apărut câteva prime recenzii favorabile romanului, în principalele reviste literare.

În decembrie 1986 păraseam România.

Referatul „înlocuitor” m-a ajutat să public cartea. Și Cenzorul m-a ajutat să public cartea. Și prieteni apropiați m-au ajutat și adversari necunoscuți m-au ajutat. Chiar și Dictatorul m-a ajutat, în felul său, prin ambiguitățile și haosul pe care le-a promovat.

Sunt un scriitor care n-ar fi putut publica în perioada stalinistă. Generația mea literară a apărut în „anii lumină” ai noii dictaturi. În clarobscurul mereu altfel rotit și tot mai amenințător al acestei confuze și tot mai sufocante perioade au răsărit, chinându-se, cărțile noastre.

M-am bucurat în clipa când am văzut romanul proaspăt apărut? Fusese o naștere grea, nesperată. Pruncul infirm, deși nu așa îl visasem, era al meu, totuși. Legătura noastră adâncă, plină de răni era a timpului și locului în care, împreună, încercaserăm – chinându-ne, mutilându-ne – să rămânem la suprafață.

Referatul Cenzorului înlocuitor nu cere, probabil, comentariu. Un post-scriptum care să revele conjunctura duplicitară multistratificată în istoria recentă a locului („eternitatea locală”) ar debuta, poate, cu secvența uneia dintre puținele mele întâlniri cu Securitatea. Tânărul elegant (de la Secția Scriitori) îmi oferea țigări Kent, era politicos, ponderat, deschis dialogului. A discutat cu mine, mai mult de o oră, despre... Faulkner. Competent, trebuie să recunosc. Confirma, astfel, succesul Securității în a

recruta, în ultimele decenii, unii dintre cei mai buni studenți ai Universității. M-a asigurat că îmi citise toate cărțile și că le „înțelesese”. Sublinierea n-avea cum să-mi facă plăcere, desigur. („Credeti, de pildă, că pasajele despre carnaval și referințele la Piero di Cosimo, din romanul de-acum zece ani, nu le-am sesizat?”) Stingher, nu-mi găseam locul și cuvintele. Ființă bizară, încâlcită, alienată, eram ca un fel de bâlbâit surdo-mut, care nu prea știe de ce și pe ce lume trăiește, în contrast cu interlocutorul atât de degajat, rațional, manierat, receptiv, plin de dubioase bune intenții. Spre sfârșitul penibilei întâlniri mă întrebasese, în trecere, ce părere am despre polemicele din revistele literare, despre diversele „grupuri” și „orientări” etc., etc. Nu, nu insista, nu mă interoga, nu mă silea la mărturisiri. Doar dialoga, cu manierată duplicitate. A zâmbit ironic când am refuzat invitația de a ne reîntâlni „prieteneste”.

Un adevărat comentariu al REFERATULUI ar însemna un comentariu al întregii perioade lungi, aproape un sfert de secol, de confuză și codificată și vicleană opresiune. Ar fi o altă, amplă carte.

Ceea ce n-ar trebui totuși omis – fie și la o rapidă parcurgere a prețioaselor indicații ale înlocuitorului – este încrederea binevoitoare în îndreptarea greșelilor, într-o „morală” și didactică a ordinii și măsurii, care să aducă, treptat, rătăcitul pe calea dreaptă. Ființa ciudată, imprudentă, excesivă, incoerentă ar putea fi totuși recuperată – asta reafirmă, răbdător și optimist, experimentatul pedagog-cenzor. Era Pedagogia însăși, dintotdeauna, cu sfaturile, reproșurile, amenințările, pedepsele și recompensele ei. Educația care ne însoțește, de la naștere – prin casa părintească, grădiniță, școală, armată, biserică, căsnicie, partid – până la moarte, poate și după aceea.

Îndrumările de „bun-simț“ ale Autorității răspund, de altfel, nu o dată, nevoii de siguranță și salubritate a multora dintre cetățenii oricărui stat, în a căror bună creștere se investesc eforturi și speranțe.

„Nu este funcția artei să se bălăcească în noroi, de dragul murdăriei înseși, nicidecum să reprezinte doar omul decăzut, cretinii ca simbol al maternității, idioși cocoșați drept imagini ale vitejiei... Artă trebuie să celebreze sublimul și frumusețea și astfel să promoveze ceea ce este natural și robust. Dacă arta nu face acest lucru, banii irosiți pe ea sunt în van.“

Aceste cuvinte de bun-simț nu aparțin Cenzorului meu (deși ar putea fi, cu siguranță, și opiniile sale, ca și ale tuturor cenzorilor, de oriunde și oricând). Citatul nu îl reprezintă nici pe Jesse Helms, senatorul american îngrijorat că obscenitatea și blasfemia ar putea, cumva, profita de fondurile acordate de stat artei. Cuvintele nu sunt nici ale răposatului ayatollah Khomeini, care l-a condamnat la moarte pe romancierul Salman Rushdie. Nu sunt nici cuvintele de bun-simț ale americanilor scandalizați de o expoziție care oferea la intrare, în loc de covor, steagul SUA și care au tot mai mulți adepți în cererea de anulare a dreptului de a ultragia steagul național, drept garantat de Constituția americană. (Orice cetățean normal a fost, desigur, instruit încă din școală să divinizeze steagul țării sale și, eventual, să ardă sau să batjocorească steagul dușmanilor.)

Cuvintele ar putea fi rostite de mulți dintre locuitorii de ieri și de azi ai planetei noastre.

Ele aparțin însă lui Adolf Hitler, în funestul său discurs de la Nürnberg, din septembrie 1935. Citatul hitlerist l-am repetat până la obsesie și din motive personale.

Am fost, încă din copilărie, în perioada nazistă, o ființă „interzisă”. Coșmarul stalinismului, apoi complicatele eșecuri ale mereu incertului „dezgheț” care a urmat au adâncit aspirația confuză și frenetică spre eliberare. M-aș putea întreba azi: în ce măsură mai sunt apt pentru Libertate, fie și pentru fragmentarele ei privilegii?

REFERATUL m-a însoțit în peregrinările exilului.

A venit și momentul să recitesc, în lectură comparată, manuscrisul inițial al romanului și volumul (înlocuitor) publicat. „Recuperarea” în sistem? Nu, romanul nu cred că putea fi „recuperat” de sistem.

Trunchiat sau nu, modificat sau nu, textul nu era recuperabil pentru „ei”, asta izbutisem, se pare.

Dar era, oare, recuperabil, în general? Schimbat și trunchiat, supraviețuise, oare? Nici cronicile favorabile care au apucat să apară în țară înainte de plecarea mea, nici chiar mențiunea admirativă din *Le Monde* despre tradiția kafkiană pe care o confirmă *Plicul negru* nu preveneau iritarea care domina relectura cărții. Nu mă mai deranja neapărat dispariția, în versiunea editată, a unor groțești detalii cotidiene sau „îmblânzirea” multor pasaje. Mai curând, efectele deviante ale codificării. Încețoșarea. Excesul stilistic, opacitatea. Devitalizarea, ocolurile, risipirea. Succese cu efect întârziat ale Cenzurii, acolo unde nu erau vizibile și chiar în locurile unde, dimpotrivă, Cenzura păruse înșelată și învinsă. Autorul „angajat” estetic descoperea pagini, fragmente, capitole viciate de chiar artificiile prin care se apăraseră (nu o dată, cu senzația victoriei) de Cenzură. Și se întreba dacă este doar cunoscuta nemulțumire a oricărui autor, confruntat cu produsul de mult încheiat, sau mult mai mult decât atât...

Un scriitor îmi trimitea din București, la 21 ianuarie 1990, următorul mesaj: „Ce se va alege din toată literatura pe care am scris-o, care s-a scris în ultimii patruzeci de ani? E o literatură contextuală, cu o valoare de circumstanță, nu numai când speculează datele istoriei, dar și când le ignoră? Sunt pesimist, cum mă știi: s-ar putea ca totul să intre într-o «paranteză» a istoriei, de neconceput în viitor și ininteligibilă pentru cine n-a trăit-o“.

Dureroasă interogație. Dialoga, fără să știe, cu una în sens opus, întâlnită în aceleași zile, în finalul unui text despre literatura română postbelică, publicat de un critic literar român aflat la Paris: „It found the strength to survive dictatorship; will it find the strength not to languish when there are no constraints? Nobody can answer this, but the question must be put“ (*TLS*, 19-25 ianuarie 1990)¹⁷.

Există un preț al înfruntării tiraniei, fie și printr-o operă literară. Uneori, cei care l-au plătit plătesc apoi alt preț, deloc neglijabil, pentru a se adapta la societatea democratică. Ambele țin de premisa libertății, cu derutantele ei contradicții.

„Libertatea e un lucru mai complicat decât puterea“, scria, în 1938, Thomas Mann.

Cei ajunși în exil jumătate de secol după marele scriitor german verifică, din nou, adevărul acestei afirmații. Îl vor verifica, curând, și cei recent eliberați în Europa de Est?

Diversitatea și asprimea competiției libere, vulnerabilitatea și riscul, legile dure ale pieței și farmecul aventurii, excesele și inhibițiile produse prin dinamismul productiv, poate exacerbate, al capitalismului târziu sunt doar câteva din înfățișările societății libere.

Învățăm prețul libertății, după ce l-am învățat pe cel al tiraniei. Și reafirmăm, prin chiar rănile destinului nostru,